

Zeitschrift: Quaderni grigionitaliani

Herausgeber: Pro Grigioni Italiano

Band: 13 (1943-1944)

Heft: 2

Artikel: Il dialetto di Bondo in Bregaglia

Autor: Picenoni, Ettore Rizzieri

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-14213>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 12.08.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Il dialetto di Bondo in Bregaglia

Ettore Rizzieri Picenoni

II

SOSTANTIVI E DERIVATI

Diminutivi, vezzeggiativi, peggiorativi e accrescitivi con le desinenze — in — ina, — et — eta, — el — ela, — ot — ota, — ac — acia, — un — una, però non applicabili a tutte le parole. Nomi propri con maiuscola.

Bastciam bestcia bestcet - a bestciac - ia bestciun - a, **vaca** vachina vacheta (pell cunciäda) vacota vacacia vacuna vacäda (drec d'älp) vacher - a (parsuna) puscia puscin - a, **cävra** kävreta kävräta kävracia cavruna cavrer - a (parsuna) zila zaiza, **feda** fedina fedeta fedacia feduna ciota ciotin - a, **porch** porca porchin - a, porchet purcel porcac - ia porcun porcaria sporcä v., Porchera, **caval** - a cavalin - a (ladam) cavalet (ristich) cavalot - a cavalac - ia cavalun cavalier cavaleria cavalcä v., cavalcäda, **cän** cänin cänet cänöt cänac cänun cagna cagneta canera, **gat** - a gatin - a gatet - a gatac - ia gatun - a min - a minin - a, **rat** ratin ratac ratun ratera; **testa** testina testeta stestacia testun - tastärd - a intastä v., näs näsin näset näsac näsun snasäda, **lengua** lenguäla (dal clarinet) lenguacia slenguagiä v., **boca** bochina Bocheta bocacia bocuna bacun (da lac) bocäda (d'ägna) **cäsa** casin - a cäseta cäsacia cäsun - a as casä v., **stala** stalet - a stalacia stalun - a s'instalä v., mür müret mürac mürun müraja müradur mürä, **tec** tecet teciu tegia teciadur taciä v., **stänza** stänzin - a stänzet - a stänzacia stänzun - a; **pais** paiset paisag palsa paisän - a, **val** valeta valacia valun valäda, **busch** buschet buschina buscaja buscadur imbuschi v., **sträda** strädina strädeta strädacia strädun strädin instradä v., **palü** palüeta paluacia palüdus - a, **äqua** ägueta äguacia äguariöl äguadüç inaguä v.; **car** caret - a carac carun carisäda caradur, **zapa** zapin zapeta zapun (diversi ristich) zapä zapetä zapunä v.; **gent** genteta gentacia, gentil - a gentilezza, **fi** - a fiet - a fioc - ia fiästar fiästra, **giuvan** giuvna giuvnet - a giuvnac - ia giuvnot - a giuvnun - a, giuvantüra, **Gian** Gianin, Maria Marieta Marina, Bragaja Bragajot - a, Bond Bundarin - a Bundäasca ecc.

L'an e i mes

Al prim da gianer as gavigia: Bun dì! Bun an! A bavagnia, al sesc dal mes, al tütc fan lan sia, ma daspes tütan buna l'en mia. Temp stüpênd d'invern, ma fradaja da l'inferrn. Lè fo 'l favrer — as ragorda la sera tärd ä quej ca dasmèncan c'al mes l'a pena vintot dì, quatar satmäna. Al luf l'a mai majä l'invern. Al prim da märz i fänc festegian l'antica festa da Calendamärz. S'al märz nu märzegia, l'avril tira la cu'egia. Al prim dal mes as manda lan parsuna poch scorta in avril. Sa la primavera l'a la boca larga, l'a er la cua longa. Al lündasdì da Pasqua la giuvantüra la bat süi prä i öv culuri. Da mag fa adag — cun bütä gio i vasti. Lè giügn — al croda lan panulia di erbul. La canicula da lüi la porta dì da ciòfach da stät. D'aüst lan cega van pei busch. Pei caciadur lè 'l stembar al mes pü dascidará. Süi prä as vè lan cigamla — lè cia l'aton, la stagiun da la racolta di früt. L'otobar as porta la festa federäla da ringraziament. Sül principi da nuembar as sära 'l bast-

ciam ent la stala — ai völ fen per l'invarnä. A Nadäl al vintacinch da dicembar as fa la festa da l'albarin — che plager pei fänc e che grande ragaj. Attenti al driän dì da l'an — al prim la dumän lè la golp, l'ultim al San Salvestar — al pü paltrun.

La data la völ indicä al dì al mes e l'an. Cura èt nasciü? Al dì sesc da gianer l'an miliotcent settantot. Chi 's ragorda änca da l'an da la fam 1817 e da quel da lan äqua granda 1927? I agn passan trop svelt!

PRONOMI

a) personali assoluti

Al laûra per mi, per ti, per lü, per le, per se, per nuältran e nuältran, per vuältran e vuältran, per vo, per lur, per ler. Cuntent cun mi stes, ti stes, lü stes, se stes, nuältran stes, vuältran stes, lur stes. Cuntenta da mi stessa, ti stessa, le stessa, se stessa, nuältran stessa, vuältran stessa, vo stessa, ler stessan.

b) personali nel nominativo

Chi va? i vòi, ti va, al va, la va, as va, am va, vo andè, i van, la van. Chi nu va? nu vòi, ti nu va, nu 'l va, nu la va, nu 's va, nu 'm va, nu andè, nu van, na la van. Vòiaj? vat? vâl? vâla? as va? andem? andev? vani? vâlan? I som bun — i som buna; ti è fort — ti è forta; lè legar — lè legra; as è (s'è) cattiv; sem débal — sem déblan? sev nì — sev nida? èni bräv? èlan bräva? — Mi, i port al capel; ti, ti porta la bareta; lü, al porta la cravata rossa; le, l'a porta ün piz blânc; as porta per se stes la flur; nuältran, am porta ün colet culuri; nuältran, am porta ün scusel da seda; vuältran, purtè lan cälcia cörtä; vuältran, nu purtè lan larghessa; vo, purtè la pilanda; lur, i portan scärpan da muntagna; ler, la portan scärpetà da bal.

c) personali nell'accusativo

Chi cèrcal? Lü, am cerca, at cerca, al cerca, la cerca, as (ci) cerca, av cerca, ai cerca, lan cerca, an (ne) cerca. Chi a cercä? Lü, m'a cercä, t'a cercä, l'a cercä, l'a cercäda, s'a cercä, v'a cercä, ai a cercä, lan a cercäda. Cèrcum? Cèrcat? Cèrcal? Cèrcla? Cèrcas? Cèrcai? Cèrclan? Cerchém? Cerchèv?

d) personali nel dativo

A chi dà? Lü, am dà, at dà, ai dà (m. e f), as dà, av dà, ai dà (loro m. e f come Sg). Al dà ä mi, ä ti, ä lü, ä le, ä nuältran, ä vuältran, ä vo, ä lur, ä ler.

e) nel dativo e nell'accusativo

Egli me lo, te la, glieli, se la, ce ne, ve le, gliene (ne, loro) porta.

Lü, am la porta, at la porta, ai la porta (m. e f) as la porta, av la porta, ai la porta (come Sg.). Lü, m'al porta, t'al porta, ai al porta, s'al porta, v'al porta, ai al porta. Lü m'al portäva, t'ai portäva, ai ai portäva, s'ai portäva, v'ai portäva, ai ai portäva. Lü, am lan portarà, at lan portarà, ai lan portarà, as lan portarà, ai lan portarà. Ca lü, m'an porta, t'an porta, ai an porta, as an (s'an) porta, v'an porta, ai an porta. — Ca lü, nu m'al purtès, nu t'la purtes, nu 'i an purtes, nu 's an purtes, nu 'v lan purtes, nu 'i lan purtes.

L'äsan

Un bundarin al veva cumprä ün äsan d'ün taliän cun la cundizion da pagä l'arment quel dì ca nu 's avdeva da la dumän prest ä la sera tärd nagünan nävla ni grända ni pita sül cel. Cur c'as mossäva ün bel dì cumpletament sare, al nos omet dgeva: — Incö am pagarà l'äsan. — Ma quel furbaz c'al canosceva la se val, fin ä quist'ura nu l'a änca giü da pagä l'äsan e nu 'l la pegarà mai pü.

Nu i è sanda senza sul.

Sa 'l plöv ä mezdì, al plöv tütt al dì.

Cun nävla facia ä pän, al plöv incö u dumän.

I albergh

Fabricä? tänt da stä; fond? quel ca l'öl pò trä. Ent la baselga e ent al crot nu 's va mai ebot. Gio da l'alt d'ün palaz nu 'm maz, ma gio 'n l'äqua vegn dasfac

(cärtä). Al palaz di Salasc lè stac fabricä vers l'an mili setcent setanta. Andem sü la tor da Castelmür; Lan müraja l'en bel e ben in ruina. L'uspadel e asil da la val lè fo Flin. Al babsegnar l'a fabricä al Crot da Tramögia. At già scuä 'l tublè? Al vagin l'a 'na stala plena da bastciam (limari). Sünt i munt as a lan cascina e i barch pel lac. Vi 'nt i zop ai è lan funtäna sot la tegia per lan lavunza. Sünt l'älp al salvanor al dorm ent i stäval. Lan feda as lan radüna ent al saragn. La scola vela as tröva in mez la vaginänca, la növa sü Sotsascia. L'Hotel Bregaglia l'esist già da setant'agn. La posta lè vi Prumantögn. La susta l'a pers la se impurtänza. La Mera l'a purtä davent al punt Spizarun (1927). Al mulin gio Cämpamulin lè l'ünich änca in attività. Ognün mena l'äqua sül se mulin. La res'ga la laüra soma da stät. La fola lè fora d'üs. La lenera dal cumün lè daspera la cäsa di Lègan. La fugina dal farer lè vi Spin. Al furn dal cumün nu esist pü, ma nu mäncan lan ustaria e lan butega. La nostra baselga, custruziun romana, l'a daspera ün campanil alt cun tre campäna: la grossa, la masäna e la ciücheta. Al sagrän da San Martin lè 'l lögh d'etern pälz di Bundarin.

AVVERBI

Cura — ä che temp as riva? As riva prest, tärd, dalonga, dabot, ün dre l'ältar, darcü trop tärd, issa, incö, dumän, dumänavel, postdumän, er, ersera, dasterza, dasterzasera, in tre ura, dal dì, da nöc, la dumän, ä mezdì, la sera, ä mezanöc, ä lan dua, in üna satmäna, in due mes, in tre agn, cura c'as pò, da Päsqua, da Nadäl, d'avril, da stät ecc.

Indù 's va? in che lögh? As va davent, dadent, dafo, dafora, daspera la funtäna, danänz la cäsa, dadrä la stala, da breva, inänz, indrä, in muntagna, sü Soi, sot al punt, sur al cräp, süsura, giosot, ent al busch, per la val, dal vagin, sünt Prä, ingiò, insü, invia, incià, chilò, chisü, chigiò, vilà, davia, dacia, dasura, dasot, lassü, sünsom giondüm gionfond, ün zich pü 'n sü, ün po pü 'n gio, lagiò.

Cusa as laüra? in che manera? As laura ben, benin, benun, benissim, mäl, mälißsim, meiar, peg da prima, dasnadec, svelt, plän plänet, fort, lentament, diligenterment, facilment difficultment, legrament, per forza, per plager, da vöja, da paltrun, da mäla-vöja, cun calma, cun pazienza, adagi, vulunterus.

La vöja

Al padrun l'ussarväva c'al famei l'era biär incantä, c'al guardäva spes in bles e nu 'l lauräva nagt tancù 'l sólit. Inura al dumanda: — Togn, parchè nu laurev da vöja incö? Cos' av mäne? — An dölan lan gamba! — Ün po pü tärd al padrun clamä: — Togn, cià ä mangä la marenda! — Dalanga, dalanga, sciur padrun! — e svelt al corr ä mesa. Al mäl da lan gamba l'era già sparì. — Vöja saltum edös, laüra ti ca mi nu pös!

Indu ca la vöja lè pronta lan gamba l'en ligera.

La füria l'a mai giü furtüna.

S'i nu vegn incö, i vegn dumän.

* rest in fera e tärd sül bal.

La me cäsa

As tröva sül cantun da la sträda principäla e la Plaza d'sura. L'üsc da la sträda, fac növ in ucasuin da l'instalaziun dal cundot da l'äqua ent la cugina sur al rägariöl, ent al vascius cun la truësc (trovasia, fontanella) e indù ca 's vè l'furn, al fugler cun la cigögna e fin sül còmad, l'üsc at mena ent ün curiduret ä volta. Da là as entra ent la canva, er ä volta, cun in mez üna gran mesa furmäda d'ün plot da granit longh cinch bracia e largh quatitar e 's pensa invuluntariament, cusa varan fac ä trasportä quel plotun, parchè da l'üsc nu 'l passa. i 'l varän forsa plazä prima da custrui i mür. La scäla cun scälin da bèola la mena sül prim plän; al gangh lè cort, er la cugina pütost pita, ma la stüa lè spaziusa cun lan parè födräda da len, i balcun guärdan fo la plaza, lan gelosia l'en pitüräda verda, dal sofit pend üna lampa eletrica, instaläda gia cinquant'agn fa. Sül segond plän ai è üna säla, dui sälet e diversan cambra. Una lapia verta vers la cäsa da la pravenda, la serv per fä sciügä tantan roba. Sot al tec da plota as tröva ün grand palancin e 's vè üna trävadüra colossala, facia per l'eternità (1852). Intänt la me cäseta la sarà edüna al me rifügi predilet.

La cäsa la rend, cur c'as perd vargot dadent.

Scua danänz al te üsc, prima da criticä 'n älter.

Disgraziä quel ca nu a ün tec!

Furtünä quel ca l'a lögh e fögh!

Füm fo dal camin? La cäsa lè bitäda

LA COMPARAZIONE

Al metal

Al metal lè pesant; al platin lè 'l metal al pü pesant, l'alumini lè 'l pü liger. Al plumb lè plü mol che 'l zingh. Al ram lè pü resistent che l'argent. L'or lè 'l metal al pü prezius. Al stagn al val dapü dal zingh. Al nical lè pü lügent che l'argent. Al ciäl lè püdür dal fär dulc. La ghisa lè men resistenta dal fär. Cun ram e stagn as fa 'l bronz, metal men plegheval che i se cumponent. Cun ram e zingh as a 'l latun, cun ün bel culur giäld, pü giäld da l'or. Al metal pü cär lè 'l platin. La canäl da tola lè pü longa che 'l tec. Quista säludadüra lè peg che nagot, lè facia mälissim. Al vos orefic al fa e vend urachin, anej, medaliun, cadenan e ralogi da or al pü fin cun disdot carati. As tröva argenteria e oraria finissima. Al tolat al dröa tola grossa e mia lameria stila per fä sta cänta. Al capiuc al stagna mälissim lan padäla da ram. Inveci al nos farer al ciäla molto ben lan incüg'na e i martej, lan alvera e i stämp. Al fär al fa dapü rüg'na che tütc i älter metaj. Roba surdoräda, argentäda e nicaläda l'a poch valur.

Nu lè tütc or quel ca lüsc. Ün caval ben farà lè 'l meiar sustegn pel cavalier. Me anda l'a ün'argenteria bellissima da grand prezi. Lan campäna l'en facia da bronz, püdür ca lè, pü cler la sunan. Ti è svelt tan cu ün ulcel da plumb. Ent la Val Minur as caväva argent e plumb.

Pèsal dapü ün chilo da plumb u du livra da plüma? As bat al fär intänt c'lë rovent.

Aquis da tre älp

Quei da Soi, i Soies, vevan gia da longh temp grand desideri da ni possessor dlan tre älp — la Suvräna, la Preda e la Bles — in Val Madris sül täritori d'Ävar, ma per disgrazia quelan älp eran ent i män da quei da Prost, di Prostin, ä quel temp südit grigiun dla Cuntea da Clavena. Prost l'era divantä cun l'andä di agn üna vaginäca grossa e la populaziun nu veva pü post in quela pita capäla per lan funziun religiosa, per sta ragiun i an decis da eustrui üna baselga pü granda cul campanil propurziunä e cun sü quatar bälan campäna növa. Cur ch'i eran ä mitä dla fabrica la muneda sciünäva e per pudè canticuä i laureri i s'en rivolg ä Soi. Ben gügent i Soies an imprastä i zechin necessari, ma i an töc in pegn lan tre alp in Madris, cun la cundiziun ca la süma imprastäda nis ristituida prima dal mezdi dal di fissä ent al cuntrat, sa no lan älp rastessan proprietä di creditur. Per quel täl di i Prostin vevan trac insemal l'intrega süma e spedì üna delegaziun süi Soi cun l'urdan da rivä sü ä temp per saldä al lur dabit — nu vulevan mia giuntä lan älp —.

Curius la delegaziun l'a trüa longh la sträda i crot brigüi e lan ustaria verta. I uster per ürdan da quei fürbi da Soi invidävan i nos cinch öman ä bevor e mangä gratuitament. As pò panzä s'i an prufitä da la buna ucasiu! Vers mezdi i fagevan da driäna tapa ent ün crot da Guàita, cun öil lugent, testan e gamban greva, ma legar scu päsaua. Intänt as santiva la campäna da Soi e la gent riand dgeva: — Al suna 'l mezdi! — Se i sùnnan, laga che sunnan! — cunfarmävan i delegä da Prost.

Cur ca vers sera süi Soi i vulevan cunsagnä la muneda, i Soies an raspus sech: — L'è trop tärd e lan älp l'en nossa! —

NUMERALI INDEFINITI

La passa tütc ben, la turna tüta blecia, i en tütc in gamba, l'en tütan legra. As dà qualchi franch, as vè qualcan nöta. As manga tant pän e tanta cărna, tantci pizöcal e tantan cigola. Nu a biär da fä, biära gent riva, biäran volto l'en riväda trop tärd. Diversi famei laùran ben, diversan serva l'en schivafadiga. Ün zich furtüna la val tant; al vules ün zichet u almen ün zechin pench. Di te räpan nu 'n vöi brich, da la te muneda nu 'n dröa brica. Quant fen åt mes ent? quantci böv invèrnat? quanta lena métat ent la lenera? quantan cävra von sün l'älp? Nu riva mai nagün a pvirtä la novità. Pü ca ün a, pü 'l vöi vè. Al fa 'l mäncch c'ol pò. Cun nagot as fa nagot. Ti nu vegn mai ä temp. Al dà dai dai, però senza red. Ün mort al scüsa senza broda. Sü la plaza ai è üna massa da bastüch e bastücan. L'a vendü 'na quantità da fen. Nu 's porta mai pü bei maz da scuserla. As ragala ün cavagn da nusc. Al täl e la täla en partì per Milän. La füria l'a mai giü furtüna. Chi va ä plän, va sän.

LE PREPOSIZIONI

I arment

Mènat la malga in Bundäasca? Vat cun lan feda ent al Prä? Stat cul bastciam sün Motta? Mùlgiat lan vaca ent la stala? Vat cun lan cävra sül Motun? Vègnat cul buc gio da Lizöl? Pòrtat cul gerl dui alzöj? Mènat al tor ä tera? Dat äl trim e er ä la trima rasdiv? Läsciat la bestcia müdla sün l'älp? Lan nulia da la vagina èlan rastäda ent pei busch? I arment di cuntadin en vandü sü la fera? Al bar da la malga èl cornü? Quist fen èl pel sterl u per la sterla, pei avdej u per lan avdela? I manz en dananz u dadre dal car? La manza èla vandüda ä l'anda u äl bärba? Al salvanor, al bastciam gros, as salva in tantan manera: cul lac e i se prodot, cun la cărna e la pell e cui laureri prastä. I arment pasculan sur u sot al cräp dla Pensa? Al ciun e la ciuna en ent al zan e majan sü dal büi da len la calobia cul majarun?

Per nagot al cän nu mena la cua. Sa'l tor fa brusca, as ai älza al presepi. Testa d'äsan nu perd al pel. La golp la lica davent i patüc e l'orz al bev al lac sflurä sü dla broca. Ün bun bech, ün stech, l'a da vè üna bela bärba. Lan vaca da la cua cărta, la dan al lac la stät. L'öl dal padrun l'ingrascia 'l caval. Nu fä'l mül, nu va sül mül' Nu agiat memoria da gat! Cur c'al bastciam va sün Barnina, lascia la bareta sü la pigna. La canva lè äl col dla feda. Spartirem da bun fradel, ti la cagna e mi'l purcel; sa ti cre ca mi t'ingana, mi'l purcel e ti la cagna.

L'art. m. Sg. e pl. si unisce alle preposizioni, i f. meglio separati (dla, dlan). Si noti: al böv - il bove, äl böv - al bove; la prep. da serve pel genitivo e l'ablativo; di è contratto dei dai; sü, sün, sünt, in, ent.

I ulcej

Meiar ulcel da busch, che ulcel da gapia. Andä ä durmi cun lan galina e s'alzà cul cănt dal gal. La clocia la căra i se poi e i difend dal gavinel. Per salvä 'l polam dla golp e dal gius la nöc as al sära ent ün puliner. Quantci öv fa 'na galina düränt l'an? Nu essar ün öv in pell — ün minciun. Nu älza tant la cresta — varün pudes-san at la sbassä. C'at vegna la pavida! as augüra ä cativan lengua. Guardev da certan poja! Öcan, ànitran e paun en rär di nos lögh. Ent la calombera stan lan calomba di bez cultur. L'äigla (aquila) lè la regina di ulcej di nos munt. Ältar ulcej sul vädagh en i corv, lan curnagia, i scior (gracchio), i sprer (sparviere) e i falchet. Ent pei busch as incuntra lan parüsciola (cincia), i bechinercusc, i durt, i dresc (tordo alpino), i frängul, i lavarin, i cuarössal, i bärbagian e lan gägia lädra. Nu fä edüna la cigueta! Lan parnisc, lan urbläna e i gaj sulvädagh en buna presa pei caciadur. Al cuaböc (scrucio) lè 'l pü pitin di nos ulcej. Nu fä'l merl! Pel vigh sgolan lan ronzla, i ronzlun e i passar sparfac. Ti è'n grand cucù — ti 't lascia trä pel näs.

*Cüch, 'na volta ti m'a 'ncücä,
ma issa nu 'm lasc pü inganä.*

Nota: Come risulta da carte vecchie alcune parole avevano un 'l' per designanza, scomparsa nella parlata odierna: Suil (Soglio), büil, böil, ail, lüil, pluil, queil, struil, stantuil, suil (ovile).

Alcune parole m. uscenti in «l» che non cambiano al pl.: bal, cul, còl, päl, pel, mel, mäl, säl, fal, fòl, sul, täl, vel, uil, sgol, zòl, àngul, sìngul, giüval, frängul, scimal, èrbul, gròfal, päscul, círcul, cuarössal.